

**Novák, Miroslav: Mezi demokracií a totalitarismem.
Aronova politická sociologie industriálních společností
20. století. Brno: Masarykova univerzita,
Mezinárodní politologický ústav, 2007, 213 stran,
ISBN 978-80-210-4437-1.**

Pavel Dufek¹

Z rozsáhlého díla francouzského myslitele Raymonda Arona se do rukou českého laického i odborného publika dostala zatím jen menší část, s výjimkou případů, kdy si aktivní čtenář vyhledal buď francouzské originály Aronových textů, nebo některé jejich anglické překlady. Jak ale konstatuje autor monografie, znalost politologických děl francouzské provenience není ani v českém akademickém prostředí pravidlem, a tato kniha má za úkol alespoň částečně zacelit mezeru, jež je v případě Raymonda Arona poměrně široká a v jistém smyslu i hluboká. Miroslav Novák, který má k francouzské politologii (zejména politické sociologii a politické teorii) velmi blízko, a byl mj. hostujícím editorem monotematického čísla Sociologického časopisu věnovaného Raymondovi Aronovi, nám předkládá informačně bohatý, sevřený a především velmi povedený text, který bude představovat významné obohacení knižní sbírky každého politologa a sociálního vědce – či alespoň takového, který má zájem o hlubší porozumění politickému a společenskému vývoji moderních společností ve 20. století, včetně jeho myšlenkového pozadí.

Kniha je rozdělena do tří částí: *Industriální společnosti*, *Ideologie a totalitarismus* a *Aronův odkaz dnes*, přičemž každá z nich je dále dělena do několika (5–6) kratších samostatných kapitol. První část po stručném uvedení do myšlenkového pozadí Aronova díla, sestávajícího ze vzácné souhry normativní politické teorie a empiricky informované politické sociologie, rozvíjí jednak otázku konceptuálního vymezení výzkumného pole v podobě rozboru Weberových „ideálních typů“ a pojmu industriální společnosti a sociálních tříd, a uvádí také do problematiky „primátu politiky“ v protikladu k ekonomickému determinismu prosazovaného Marxem a jeho následovníky. Druhá část knihy se pak blíže věnuje Aronově rozboru marxistické ideologie a komunistické (či socialistické) praxe, který doplňuje o dosud probíhající diskusi o povaze totalitárních

---

¹ Kontakt: Katedra politologie, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail:

a autoritativních režimů. Ve třetí části Novák explicitně přechází k širšímu kontextu Aronova díla, definovaného jak rozpracováním řady témat Aronovými žáky a následovníky, tak překryvy a tenzemi v porovnání s některými dalšími významnými autory široce liberální orientace. Závěrečné dvě kapitoly pak načrtávají určitou synchronní „mapu“ soudobé politické sociologie a politické teorie, v níž Aronovy myšlenky zaujímají stále významné místo. Zvolená metoda strukturace textu se jeví jako vhodná, neboť dovoluje na stanoveném prostoru představit všechny významné aspekty Aronova díla, aniž by výklad trpěl nepřehledností.

Industriální společnost, komunistická minulost a evropská integrace

Buďme nyní, stran významu Novákovy knihy, o něco konkrétnější. Její přínos spatřuji na obecné rovině ve třech svébytných, nicméně vzájemně provázaných oblastech. Za prvé se přirozeně jedná o soustředěný výklad a interpretaci „Aronovy politické sociologie industriálních společností 20. století“ (jak zní ostatně podtitul knihy), což sice nevyčerpává kompletní pole Aronova výzkumného zájmu – Novák explicitně upozorňuje, že víceméně stranou vědomě nechává jeho příspěvky k teorii mezinárodních vztahů –, nicméně se jedná o problematiku, již se během svého života věnoval nejintenzivněji. Nabízí se zde srovnání s další, podobně laděnou monografií o Maxi Weberovi z pera Marka Loužka, jež vyšla v roce 2005. Zatímco Loužek usiluje o vyčerpávající výklad Weberova díla jako celku, což přes značnou rozsáhlost jeho textu (nebo možná právě kvůli ní) ústí v určitou tematickou roztržštěnost a slabší jednotící linii či chybějící „tematický oblouk“, Novák na cca 170 stranách samotného textu (k čemuž je třeba připočítat podrobnou bibliografii Aronových knižně publikovaných děl) podává, jak již bylo zmíněno, sevřenou a na nejpodstatnější otázky soustředěnou autorskou interpretaci Aronova politického myšlení. K tomu významně přispívá jeho zasazení do intelektuálního kontextu zejména poválečné francouzské a širěji evropské politické sociologie a politické teorie, jež se do značné míry pohybovaly na poli vymezeném Marxovou a/nebo marxistickou analýzou průmyslových společností a jejími oponenty: Novák konfrontuje Aronovy myšlenky s argumenty jeho příznivců i odpůrců, včetně následujících generací, a výsledkem je informačně bohatý, svižný a v neposlední řadě stále aktuální obraz Aronova komplexního myšlenkového systému. Nedílnou součástí těchto diskusí byla (a nadále je) snaha o teoretické uchopení a v nejlepším případě i pochopení *totalitárních* režimů, případně jejich *post-totalitárních* a *autoritářských* variant, jež se během 20. století staly ve východní i západní Evropě smutnou skutečností.

Další oblastí, v níž představuje Novákova kniha nesporný přínos, je její příspěvek do diskuse o reflexi naší komunistické minulosti – ať už tím rozumíme politické, společenské a hospodářské dějiny poválečného Československa, nebo širší kontext středoevropských a východoevropských zemí. Nikoliv náhodou uvádím – v návaznosti na Arona/Nováka – na prvním místě *politické dějiny*, neboť ústřední a rozhodující význam *politiky* a jejích systematických interpretací v podobě moderních *politických ideologií* tvoří páteř Aronova myšlení – v protikladu k economicistnímu přístupu marxismu a do značné míry i tzv. ekonomického liberalismu či neoliberalismu. Aronovy teoreticky podložené a sociologicky informované analýzy totalitních i demokratických režimů, v nichž adresuje mj. otázku „konvergence“, čili sbíhání obou typů režimů, nebo – z hlediska intelektuálního prostředí českého disentu i dnešních debat velmi podstatný a aktuální – problém „reformovatelnosti“ komunistického režimu. Opět je třeba zdůraznit, že Novák tato komplexní témata interpretuje na základě Aronova myšlení velmi fundovaně a zároveň srozumitelně, přičemž exkurz k českému intelektuálnímu prostředí nepůsobí v žádném případě samoučelně (Miroslav Novák se těchto diskusí v rámci českého disentu aktivně účastnil).

Do třetice – a na první pohled paradoxně – chci vyzdvihnout Novákův výklad Aronova postoje k evropské integraci (za Aronova života ještě v podobě Evropských společenství [ES]), který Novák označuje za „euroskepticismus“ svého druhu. Paradoxní se to může zdát proto, že Raymond Aron zemřel v roce 1983, a nemohl tak být svědkem přelomových okamžiků evropské integrace, jakými byla například Maastrichtská smlouva nebo pokračující rozšiřování EU směrem na východ Evropy (v tomto smyslu nemohl být ani svědkem pádu komunistických režimů v roce 1989, to však na pronikavosti jeho analýz mění jen málo – podobně jako v případě evropské integrace). Zdánlivost tohoto paradoxu se ukrývá ve skutečnosti, že jádro Aronových kritických poznámek na adresu evropské integrace bylo potvrzeno dějinným vývojem i posuny v její teoretické reflexi. Aniž bych zde hodlal šířeji reprodukovat Novákův výklad, uvedu možná nejzřejmější příklad: Novák upozorňuje, že to byl s největší pravděpodobností Aronův celoživotní důraz na „primát politiky“, který ho vedl k systematicky motivované rezervovanosti vůči možnosti politického sjednocování ES, např. podobě ideálu federální Evropy. Témata jako role národních států, existence či možnost vytvoření jakéhosi „kontinentálního patriotismu“, deficity demokracie a politické legitimacy nebo úloha celoevropských stranických uskupení v překlenování těchto demokratických a legitimačních „mezer“ se v politické teorii dostala v posledních letech opět do centra pozornosti – hovoří se o tzv. „normativním obratu“ v evropských studiích, který mimo jiné značí posun od spoléhání se na integrační dynamiku

hospodářsky sjednocené Evropy směrem k analýze tradičních *politických* konceptů jako je demokracie, suverenita či kolektivní identita.

Novák dále správně poznamenává (s. 148), že budoucnost EU zároveň mnohé napoví o budoucnosti a potenciálu nadnárodních demokratických struktur jako takových. V tomto ohledu se mimořádně zajímavou jeví otázka, jakou relevancí si udržuje Aronova teze o primátu politiky v éře hospodářské globalizace a „politické fragmentace“ (jak Novák uvádí s odkazem na Zygmunda Baumanu): Jednou z možných odpovědí na hyperglobalistické oslnění silou globální ekonomiky je tzv. alterglobalistická snaha o regulaci těchto globálních obchodních a finančních toků, jež probíhá (či měla by probíhat) jak jinak než prostřednictvím *politických rozhodnutí*, na nichž se v převážné míře podílejí právě národní státy. Je škoda, že se Novák Aronovými úvahami na téma globalizace nezabývá podrobněji, což je ovšem důsledek vědomého zúžení tematických mantinelů jeho knihy.

Nováková kniha pochopitelně adresuje celou řadu dalších specifických témat, která Raymond Aron ve svých dílech rozebíral – ať už se jedná o diskusi o „konci ideologií“, povahu a možný univerzalistický rozměr industriálního modelu společnosti nebo otázku vztahu marxistické teorie a praxe. Novák se ovšem dokázal velmi zručně vyhnout nebezpečí pojmového a tematického zmatku, jež někdy bývá odvrácenou stranou snahy o hutnost a sevřenost textu. Významně k tomu přispívají úvodní kapitoly první části nazvané „Industriální společnost“, které autor věnuje právě vyjasnění některých konceptuálních otázek: Za všechny jmenujme weberovské „ideální typy“, jejichž aplikace na studium demokratických a nedemokratických (včetně totalitárních) režimů zamezuje mnoha nedorozuměním a teoretickým slepým uličkám. To se posléze nejvýrazněji projevuje v kapitolách pojednávajících o Aronově analýze povahy a příčin totalitárních a autoritativních režimů (jež jsou součástí druhé části knihy nazvané „Ideologie a totalitarismus“) – v těchto případech je totiž nanejvýš podstatné, zda-li totalitarismus, a koneckonců i demokracii považujeme právě za ideální typy (tj. teoretické konstrukce, jejichž definiční znaky u reálně existujících režimů neočekáváme v kompletní podobě), nebo za aristotelské obecné pojmy (jejichž definiční znaky musejí být reálnými režimy kompletně vyčerpány). Novák v návaznosti na Arona zdůrazňuje (s. 110), že by bylo nesprávné směšovat *pochopitelnost a nutnost* prvků definujících fenomén totalitarismu: To, že nějaký teoretický model plní heuristickou funkci, neznamená, že jej máme za každou cenu hledat kompletně „otištěný“ v realitě.

Mezi nejzajímavější části knihy patří ty pasáže, ve kterých Novák pojednává o Aronově analýze marxismu jakožto politické ideologie. Aron patřil k těm francouzským a evropským

intelektuálům, kteří se nenechali zlákat rovnostářskou vábničkou marxismu a střetávali se v mnoha vyhocených debatách se svými kolegy a leckdy i osobními přáteli (což byl případ Raymonda Arona a Jean-Paula Sartera). Aron, věren svému důrazu na „primát politiky“, odkrýval nenahraditelnou úlohu (politické) *ideologie* v legitimaci a zachování režimů sovětského typu – jen tak bylo koneckonců možné udržet systém, který hospodářsky výrazně zaostával za liberálními demokraciemi, podřizoval své občany všeprostopující *institucionalizované lži* (pokud je rovnou nelikvidoval) a upíral jim základní občanská a politická práva (jako je, namátkově, právo na svobodu slova, právo na svobodu pohybu nebo právo účasti na vládě). Aron tak Novákovými ústy vyvrací rozšířené přesvědčení, že ruský komunismus vyvěral z nějakých specificky ruských kulturních, hospodářských a mentálních podmínek – což, jak Novák uvádí, byl a je „oblíbený“ argument v českém intelektuální prostředí.

Z hlediska politické teorie představuje mimořádně zajímavé téma vztah marxistické teorie a praxe. Jak je možné, že navzdory všem zvrácenostem komunistických režimů byl marxismus pro mnohé lidi, včetně těch nejvzdělanějších, i nadále přesvědčivý? Jak je možné, že z pohledu úspěšnosti svých analýz i předpovědí stran budoucnosti průmyslových společností mylná (lze říci i zdiskreditovaná) ideologie, jež navíc za nutný a nevyhnutelný nástroj společenské změny považuje násilí jedné skupiny obyvatel vůči druhé, nebyla již dávno opuštěna? Novák ve své odpovědi doplňuje Aronovy argumenty o poznatky autorů jako Erich Voegelin, Alain Besançon či Leszek Kolakowski, přičemž se zde vyjevuje až *mystická* podstata marxismu: Nárokuje-li si někdo odhalení transcendentální Pravdy o dějinách a společnosti, nečiní mu problém chápat od ideálu notně vzdálené režimy jako pouhá politováníhodná nedopatření, jakési „bohužel nepodařené“ experimenty, jež ovšem nemohou principiální správnost či pravdivost teorie nijak narušit (vnímavější marxisté si nesoulad mezi teorií a realitou pochopitelně uvědomovali, což na druhé straně vedlo k podivuhodným snahám uvést oba světy v soulad prostřednictvím dodatečných hypotéz, převrácení Marxe na hlavu a podobně – viz zejm. s. 85).

Uvedený přehled několika klíčových témat Novákovy monografie není a nemůže být vyčerpávající; čtenář není dále ochuzen ani o Aronovy názory na demokracii (kde je zřejmá jeho náklonnost k neklasické teorii demokracie exemplifikovaná Josephem A. Schumpeterem), jeho vztah k liberalismu jakožto převládající politické filosofii či ideologii západních demokracií (mj. v podobě kritiky Hayekova pojetí svobody, jež dle Arona ignoruje důležitý aspekt tzv. vnitřní svobody jednotlivce – čímž jako kdyby předznamenal autory jako Charles Taylor a jejich kritiku klasické dichotomie *negativní* versus *pozitivní* svoboda v podání Isaiaha Berlina), jeho zařazení do kontextu soudobé politické sociologie (kde se dostává do pozoruhodné blízkosti Charlese

Tillyho, razícího až do své nedávné smrti výzkumný program s nomotetickými ambicemi středního dosahu) nebo o stále aktuální diskusi o povaze a typologickém zařazení komunistického režimu v Československu. Stručně řečeno, tato spíše poměrně útlá knížka – útlá v porovnání například se zmiňovanou Loužkovou monografií o Maxi Weberovi – přináší bohaté menu duševní potrawy a je třeba zopakovat, že v nanejvýš promyšlené a logicky strukturované podobě. Jako taková by neměla chybět v knihovničce žádného českého sociálního vědce, tím méně politologa, a také pro laickou veřejnost bude představovat nadmíru cenný vhled do myšlení jednoho z nejvýraznějších intelektuálů 20. století.